

III. RECENZJE I NOTY RECENZYJNE

Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija, Vilnius 1979, Minutes, ss. 313. Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo violurinio mokslo ministerija, Vilniaus Valstybinis Darbo Raudonosios Vėliavos ordino V. Kapsuko Universitetas. Teisės fakultetas.

Recenzowana książka (*Historia państwa i prawa Litewskiej SSR*) musi budzić zainteresowanie historyków prawa w Polsce; należy powitać ją z zadowoleniem chociażby z tego względu, że jest ona pierwszą na gruncie litewskim próbą całościowego spojrzenia na dzieje państwa i prawa Litwy od początków państwowości aż do chwili obecnej, jako że praca obejmuje czasy aż po 1977 r. Cisnąć się tu muszą rozliczne porównania chociażby z pracy S. Kutrzeby¹, edycją *Historii państwa i prawa Polski* pod ogólną redakcją J. Bardacha czy pozostałymi wydanymi w Polsce podręcznikami, dotyczącymi historii państwa i prawa Polski lub tylko historii prawa. Trud podjęty przez 11 autorów recenzowanej pracy piszących pod red. S. Vansevičiausa był tym większy, że ogrom materiału zamknęli oni w jednym tylko tomie, książka bowiem jest podręcznikiem akademickim.

Niestety, przy bliższej lekturze praca rozczarowuje. Na takie wrażenie składa się kilka przyczyn, przede wszystkim sprawa ujęcia tematu. Historia prawa została w recenzowanej książce zepchnięta na margines głównego nurtu wykładu, jakim są dzieje państwa. Umieszczenie rozdziałów dotyczących historii prawa po większej partii rozdziałów, w których zajęto się rozwojem państwa, nie pozwala śledzić rozwoju prawa, dając bardzo statyczny jego obraz. W nikłym też tylko stopniu zajęto się kwestią stosowania prawa na Litwie. Zbyt wiele natomiast miejsca poświęcono sprawom natury gospodarczej, które — choć niewątpliwie istotne — nie stanowią jednak chyba przedmiotu wykładu historii państwa i prawa. Zastrzeżenia budzi też sprawa zakresu terytorialnego pracy i periodyzacja. W wywodach swoich Autorzy ograniczają się w zasadzie do Litwy w jej dzisiejszych granicach, które przecież nie odpowiadają obszarowi Wielkiego Księstwa Litewskiego ani granicom demograficznym. Nie zdają się też oni, w szczególności w odniesieniu do dziejów Litwy przedrozbiorowej, zauważać odrębności ustrojowych, a przede wszystkim prawnych niektórych obszarów badanego terenu (np. Żmudź). Niezrozumiałe jest pominięcie dziejów ustroju, a przede wszystkim prawa tych ziem Litwy, które w okresie międzywojennym znalazły się w granicach Polski. Wydaje się, że skwitowanie kilkoma ogólnikami samego faktu takiego ukształtowania granicy było niewystarczające.

Zastosowana w pracy periodyzacja — jeśli chodzi o cezury czasowe — jest bardzo zbliżona do przyjętej przez J. Bardacha, B. Leśnodorskiego i M. Pietrzaka w *Historii państwa i prawa polskiego*, różni się jednak od niej dość istotnie nazewnictwem poszczególnych okresów. Autorzy przyjmują bowiem, że po powstaniu państwa litewskiego okres monarchii wczesnofeudalnej trwał od końca XIII do

¹ S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. II *Litwa*, Lwów 1921.

XIV w., z czym trzeba się zgodzić, ale następny okres od XIV do XV w. nazywają dobą kształtowania się ustroju feudalnego, rezerwując nazwę monarchia stanowa, którą w nauce polskiej przyjęto oznaczać okres od trzeciego dziesięciolecia XIV w. do połowy XV w., dla czasów późniejszych. Dobą monarchii stanowej nazywają oni bowiem okres od XVI do końca XVII w., a więc czas, który w periodyzacji dziejów państwa i prawa Polski nosi obecnie nazwę Rzeczypospolitej szlacheckiej. Wyodrębniono też w recenzowanej pracy okres od końca XVII do XVIII w., odpowiadający w periodyzacji przyjmowanej w Polsce dobie oligarchii magnackiej i okresu reform. Niewyodrębnienie w podziale periodyzacyjnym okresu reform ustrojowych Sejmu Czteroletniego i niezauważenie, że stanowiły one początek monarchii konstytucyjnej, muszą budzić niepokój. Periodyzacja dalszej części pracy zbliżona jest w ogólnych zarysach (cezury czasowe) do periodyzacji przyjmowanej w Polsce.

Konsekwencją przyjętej periodyzacji jest układ książki, która składa się z 2 części. W pierwszej przedstawiono historię państwa i prawa Litwy w dobie feudalizmu i kapitalizmu, w drugiej dzieje ustroju i prawa w epoce socjalizmu. Cezurą między tymi datami jest przełom 1939-1940 r. Proporcje między tymi częściami pracy wywołują zastrzeżenia. Wydaje się w szczególności, że zbyt mało miejsca, bo jedynie czwartą część pracy, poświęcono państwu i prawu Litwy doby feudalizmu, która trwała na ziemiach litewskich dłużej niż epoka kapitalizmu czy socjalizmu. Należałoby też zdecydować się na podział pracy na 3 części, z których pierwsza kończyłaby się z chwilą rozbiorów, druga z momentem utworzenia Litewskiej SRR, a trzecia u postawionej cezury czasowej. Takie zresztą wyodrębnienie materiału przyjęli Autorzy w rozdziałach poświęconych prawu.

Wykład rozpoczyna otwierający część I pracy referat o powstaniu państwa litewskiego pióra redaktora książki S. Vansevičiusa, który jest też Autorem dalszych 7 rozdziałów tej części, obejmujących dzieje Litwy aż do upadku cesarstwa rosyjskiego i wprowadzenia władzy radzieckiej na Litwie. Trzeba od razu powiedzieć, że te fragmenty pracy budzą najwięcej zastrzeżeń i wątpliwości, zwłaszcza w odniesieniu do okresu związków Litwy z Koroną. W kolejnych rozdziałach omówiono dzieje monarchii wczesnofeudalnej na Litwie, historię państwa i społeczeństwa litewskiego w dobie kształtowania się ustroju feudalnego a następnie w dobie monarchii stanowej, i w końcu dzieje „upadku i zlikwidowania państwowości litewskiej”. Klamrą spinającą rozdziały dotyczące dziejów przedrozbiorowych Litwy jest rozdział VI, w którym omówiono dzieje prawa przedrozbiorowego, przedstawiając kolejno źródła prawa, a następnie przepisy prawa cywilnego i karnego oraz zasady procesowe i to w odniesieniu zarówno do prawa ziemskiego jak i miejskiego.

Dalszą część pracy otwiera rozdział poświęcony Litwie w składzie cesarstwa rosyjskiego. W 7 podrozdziałach przedstawiono ustrój administracji państwowej i jej działalność, położenie prawne ludności, dalej ukazano Litwę roku 1812 w czasie kampanii Napoleona, zarząd Litwy po wojnie z Napoleonem, po powstaniu 1830-1831 oraz w dobie umacniającego się kapitalizmu. Ostatni podrozdział prezentuje okupację niemiecką na Litwie w czasie pierwszej wojny światowej.

Kolejne rozdziały pracy omawiają dzieje Litwy po pierwszej wojnie. W rozdziale VIII K. Domaševičius przedstawia okres władzy radzieckiej na Litwie w latach 1918-1919. W następnych 4 rozdziałach M. Maksimaitis ukazuje powstanie litewskiego państwa burżuazyjnego, społeczeństwo litewskie i ustrój państwa w latach burżuazyjnego parlamentaryzmu, reżim faszystowski, status rejonu Kłajpedy. Także i ten okres kończy rozdział XIII poświęcony prawu, w którym ukazano prawo cywilne, karne oraz zasady postępowania.

Część II pracy dotyczącą historii państwa i prawa Litwy w epoce socjalizmu otwierają 4 rozdziały pióra K. Domaševičiusa, w których kolejno omówił on przesłanki utworzenia władzy radzieckiej na Litwie, dzieje Litwy w czasie drugiej

wojny światowej, w końcu zaś historię Litwy w okresie tworzenia podstaw socjalizmu (do 1953 r.) i w czasie przechodzenia „w okres państwa bezklasowego”. W przedostatnim rozdziale pracy A. Cirtautas przedstawił Litwę jako państwo rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego. Zamyka pracę ostatni rozdział zredagowany przez siedmiu autorów: A. Vileitą, P. Vitkevičiusa, A. Ziurlysa, I. Nekrošiusa, M. Kazlauskasa, J. Žeruolisa i M. Apanavičiusa. Przedstawiono w nim rozwój prawa radzieckiego, omawiając kolejno prawo cywilne, rodzinne, pracy, karne oraz proces cywilny i karny.

Jest rzeczą oczywistą, że tak szeroka praca, poza kwestiami ogólnymi, o których już była mowa, z natury rzeczy budzić musi różnego rodzaju drobniejsze zastrzeżenia i wątpliwości. Nie sposób ich tu wszystkich referować, ograniczmy się więc jedynie do tych, które kreślącemu niniejsze uwagi wydały się najistotniejsze. Po pierwsze więc kwestia terminologii. Wydaje się, że nie najszcześliwiej określono upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej, pisząc o nim jako o likwidacji feudalnej państwowości litewskiej. Wątpliwości budzi tu nie tylko termin „likwidacja”, nie najszcześliwiej użyty, ale i stwierdzenie, że zlikwidowana została „państwowość litewska”. Podobne nieścisłości przewijają się zresztą ciągle przez karty poświęcone dziejom Litwy od unii. Trudno się też zgodzić z treścią podrozdziału 3, w rozdz. VII („Francuski reżim okupacyjny na Litwie w roku 1812”). Wbrew temu co twierdzi Autor, sympatia społeczeństwa była, jak poświadczają źródła, po stronie wojsk francuskich.

Opisując dzieje Litwy przed wejściem jej w skład cesarstwa rosyjskiego nieśluszenie chyba zapomniano o pełnym przedstawieniu rozwoju sejmików, których kompetencje ukazane zostały statycznie. Wypadało też zwrócić uwagę na różnice między sejmikami w Koronie i na Litwie. Zapomniano też o tym, że wojewodowie litewscy łączyli w sobie funkcje starostów. Także urzędy tiwunów nie zostały w sposób należyty przedstawione, w szczególności zaś nie zwrócono uwagi na odrębne funkcje i kompetencje tiwunów żmudzkich. Upomnieć należałoby się też o dokładne przedstawienie urzędu marszałka wołyńskiego. Pełniejszego naświetlenia wymagałyby też urzędy chorążych. Pomocą mogłaby tu być praca W. Kamienieckiego². Błąd rysują się też dzieje miast na prawie niemieckim. Do rozważań tych wiele obecnie mogłaby wnieść monografia Bardacha³. Zaniedbano też omówienia w pracy sytuacji prawnej Żydów, Karaimów⁴, Ormian czy Tatarów.

W całej pracy niedostatecznie jasno rysuje się sytuacja prawna Kościoła katolickiego i innych wyznań. W odniesieniu do okresu międzywojennego upomnieć można by się o pełne ukazanie sprawy konkordatu chociażby tylko na podstawie pracy Wiskonta. Zbyt pobieżnie potraktowano też powstanie 1830 r. Wypada też zwrócić uwagę na to, że wykład dotyczący okresu po drugiej wojnie światowej sprowadza się do rejestracji wydarzeń notowanych dość wybiórczo. Brak tu szerszego spojrzenia i głębszej analizy omawianych faktów.

Recenzowana w tym miejscu praca jest mimo stwierdzonych braków i niedociągnięć dziełem ciekawym i pożytecznym także dlatego, że obnaża szereg luk istniejących jeszcze w badaniach nad historią państwa i prawa Litwy oraz Polski.

JACEK SOBCZAK (Poznań)

² W. Kamieniecki, *Chorążowie w parlamentaryzmie litewskim przed Unią Lubelską*, Antemurale t. IX, Romae 1965, s. 165-203.

³ *Miasta na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stulecia*, „Kwart. Hist”. R. LXXXVII, 1980, nr 1, s. 22-51.

⁴ Pomocna mogłaby tu być praca V. Raudeliūnasa i R. Firkovičiusa, *Teisinė Karaimų padėtis Lietuvoje XIV-XVIII a.*, „Socialistinė Teisė”, t. 4, 1975, s. 49-53.